

Předkládaná úvaha má charakter studie, která vědomě pomíjí kvantitativní zpřesnění tezí, mj. i proto, že v řadě těchto oblastí takové předběžné výzkumy buď úplně chybí, anebo byly provedeny za podmínek, které stěží dovolují širší extrapolaci. Studie vychází z toho, že vědeckotechnická revoluce je *probíhajícím procesem*, který spoluurčuje charakter naší epochy bez ohledu na to, do jaké míry a v jakých konkrétních formách se v té které zemi tento proces realizuje.

Jestliže vyjdeme z abstraktního modelu vědeckotechnické revoluce jako komplexu tendencí, jež mění charakter práce, techniku, způsoby řízení výroby i styl života lidí moderní společnosti, pak tyto tendence ve svém úhrnu a ve svém plném rozvinutí představují dlouhodobý převrat, který může být srovnán zčásti dokonce s procesy antropogeneze v počátcích vývoje lidstva, nebo přesněji s procesy přeměny předtřídní společnosti v třídní civilizaci.

Vědeckotechnická revoluce postihuje ony *základní dimenze lidského života*, které jsou profilujícími faktory lidské existence v jakýchkoli společensko-historických podmínkách. Jde o způsob práce, formy výměny látek mezi člověkem a přírodou, formy myšlení, utváření vztahů mezi lidmi, vznik a dynamiku potřeb, strukturu lidské osobnosti, styl lidského života, vztahy etické i celkovou hodnotu lidské existence.

Vědeckotechnická revoluce vytváří komplex změn, které lze historicky polarizovat nejnázorněji postavením do protikladu k *patriarchálně řemeslnickému* typu výroby a života. Protože v naší úvaze sledujeme zejména problematiku člověka s jeho potřebami, motivační strukturou a stylem života, je třeba vyjít zejména z toho, jak po této stránce vypadá tento výrobní způsob a jemu odpovídající životní styl. Řemeslná malovýroba má po stránce strukturování osobnosti a životní-

ho stylu oproti průmyslové velkovýrobě řadu nesporných předností. Zakládá se na bezprostředním styku pracovníka s přírodním materiálem, kultivuje jeho dovednosti a schopnosti tak, že může dosahovat řemeslného mistrovství, umožňuje vkládat některé prvky individuální tvořivosti do výrobního procesu, ve kterém se technická zručnost a dovednost spojuje s určitými estetickými a etickými kvalitami daleko přiměřeněji než průmyslová velkovýroba. Celý pracovní proces je poměrně jednoduchý, přehledný a individuálně kontrolovatelný. Vlastnictví se zakládá na vlastní práci. Práce probíhá individuálně nebo v malých skupinách, které připomínají prostředí rodiny. Pracovní proces a životní proces nejsou přísně odděleny, do značné míry se prostupují.

Není náhodné, že soudobá sociální psychologie a psychiatrie, vybírajíce ze životních podmínek ty činnosti, které nějakým způsobem restituují pracovní a životní schopnosti a síly jednotlivce, se orientují právě na takové činnosti, které připomínají tento odumírající, ale stále plně nenahraditelný malovýrobně patriarchální typ: zahrádnictví, umělecká řemesla, některé zemědělské práce, různé druhy výtvarných řemesel a výtvarného umění, atd.

Bezprostřední styk člověka s přírodou a člověka s člověkem, malá vzdálenost mezi započatím výroby a hotovým výrobkem, přehledná realizace vlastnických zájmů, kontrolovatelnost celého procesu, který je názorný a bezprostředně ukazuje výsledek jako zhmotnění bytostných sil pracovníka, dobře vyhoví oné struktuře lidských potřeb a lidské osobnosti, jak ji utvářela příroda a dosavadní dějiny.

Naproti tomu *strojová civilizace*, započatá průmyslovou revolucí, mnohonásobně komplikuje tyto původní vztahy lidí k práci a k sobě navzájem; oddaluje člověka od přírody, komplikuje výrobní proces, který se vymyká i pouhému psychickému zvlád-

nutí jednotlivými pracovníky, zneosobňuje a zvětčuje jej, podřizuje člověka systému strojů, zpovrchňuje a zvětčuje vztahy lidí účastných výrobního procesu, vytváří umělé prostředí průmyslové civilizace, jehož rytmy neharmonují s oněmi biologickými rytmy, v nichž se vyvíjel lidský život v předchozích tisíciletích. Jsou využívány schopnosti a motivy lidí v silně zredukované míře, vytváří se jednostrannost a jednosměrnost myšlení a pozornosti, jsou jednostranně namáhány určité skupiny svalů a skupin buněk nervové soustavy, zatímco jiné atrofují nečinností. Z výroby se ztrácí estetické a etické zřetele, masová produkce produkuje zboží pro rychlý konzum, který mění výrobce ve více méně pasivní přídatek výrobního procesu, který se rozvíjí vlastní logikou bez ohledu na „potřeby lidské přirozenosti“. Vědeckotechnická revoluce je procesem, který umožňuje, jestliže je plánovitě řízen, readaptaci výrobního procesu potřebám člověka na straně jedné, a rekonstrukci lidského života i subjektu samotného na straně druhé.

Zastáváme názor, že hlavní tendence vědeckotechnické revoluce koincidují s oněmi tendencemi, jež vyplývají z nezakončeného procesu „polidšťování člověka“. Tak nesmírné zvýšení vlivu vědy na výrobu, racionalizace a intelektualizace pracovního procesu, odlehčení fyzické námaze a tedy i svalové kosternímu aparátu člověka, v podstatě souhlasí s procesem cerebralizace, tj. s procesem růstu váhy a specifické role nervové soustavy ve vývoji somatické struktury i životních funkcí člověka; rozvíjení racionalizačních postupů je zároveň vývojem nejslabších částí, partií lidského mozku, které podle zákona o hegemonii nejmladších systémů získávají rostoucí převahu.

Přeměna dělníka v silu technicko-inženýrské úrovně, jejíž hlavní pracovní náplň spočívá v technické invenci, regulaci výrobních procesů, popř. na nižší úrovni v seřizování různých aparatur a kontrole výrobních postupů, odpovídá regulačním mechanismům, které v lidském životě hrají tím větší úlohu, čím proměnlivější a složitější se stává životní prostředí. Člověk jako regulátor hmotných procesů, jejichž podstatě rozumí a které ovládá pomocí energií, které odcizil přírodě a včlenil do vědomého utváření vlastního života, je

plně na svém místě a uplatňuje tím své typicky lidské schopnosti a přednosti. Proces polidšťování člověka je ovšem složitým dramatickým procesem, v němž hromadění možností k dalšímu podstatnému vstupu na vývojové škále typicky lidských vlastností člověka odpovídá hromadění opačných tendencí a nebezpečí. Tak v současné době právě proces vývoje vědy a techniky a nesmírné nakupení civilizačních a kulturních hodnot jsou provázeny tendencemi ke zpřimitivnění, zbarbarštění člověka, k zesílení negativních tendencí v tzv. přirozenosti, obrovskými možnostmi destrukce a ničení lidských kulturních hodnot, jaké nepoznaly dřívější dějiny. Tato polarizace je v jistém smyslu nutná, neboť přechod k vyšší etapě lidské existence se neuskutečňuje jen mobilizací konstruktivních, tvořivých, etických a jiných pozitivních momentů v současné společnosti, ale také hrozbou budoucnosti samému lidskému rodu, tedy aktivizací obav a úzkostí, které ukazují, že je třeba vykročit kupředu, jinak může dojít ke všeobecné zkáze.

Vytváření umělého civilizačního prostředí jako výsledek revoluce ve výrobě umožňuje záměrně eliminovat nebo minimalizovat škodlivé vlivy, jimiž na život člověka dosavad působila zevní příroda. Jde o známé procesy vytváření umělého klimatu a mikroklimatu, odstraňování škodlivých mikroorganismů, přizpůsobování životního rytmu potřebám tvůrčí činnosti, možnost střídání různých životních podmínek podle potřeb růstu a vývoje člověka.

Umělé prostředí, které si člověk vytváří, má být zároveň takovým zhmotněním jeho vnitřních sil, které jej stimuluje k dalšímu životu a vývoji. I přírodní prostředí má svou geometrii a estetiku, své rytmy a cykly, které působí na člověka esteticky i eticky. Ovšem v přírodě je zároveň mnoho nahodilosti a chaosu, disproporcí a poruch, jež se z hlediska vývoje člověka jeví jako negativní a nežádoucí. V přírodě je mnoho jevů nesmyslných, surových, neestetických, jak to odpovídá slepé povaze sil, které se účastní živelných fyzikálních, chemických, geologických, klimatických a jiných procesů. Konkrétní formou umělého prostředí, které pak zpětně utváří člověka, jsou zejména taková centra kultury a civilizace, která

se vytvořila v historických civilizacích v podobě velkých měst. Problematika přetváření této formy sídlí v souvislosti s odstraňováním protikladu mezi městským a venkovským způsobem života se stává základním problémem a úkolem moderně pojaté urbanistiky, která překračuje úzká technická nebo ekonomizující hlediska a chápe svůj cíl jako celkové přetvoření životního prostředí ve vztahu k potřebám moderních lidí. Socialistická koncepce urbanistiky vzejde jak z překonávání tradičních polopatriarchálních, maloburžoazních forem života, zejména na vesnici a malých městech, tak také z překonávání oněch útvarů, které v posledních desetiletích vytváří nejvyspělejší kapitalistická civilizace např. v Americe, kde starý typ města je rozrušován a nahrazován více méně amorfními útvary, které oddělují člověka jak od přírody, tak od druhých lidí, a představují jistou formu dezintegrace onoho městského útvaru, jak jej vytvořila první průmyslová revoluce. Socialistická společnost potřebuje jak nové promyšlené koncepce urbanistických řešení, tak zejména nalezení konkrétních forem a cest, jimiž již v dnešních podmínkách je možno regulovat řízení úpravy a výstavby měst a obcí a plánovitě utváření moderních sídlišť.

Moderní civilizace umožňuje, aby se člověk ve svém životním prostředí znovu nacházel, v tom smyslu, že vědomě vytváří svou civilizaci k vlastnímu lidskému obrazu.

Tyto základní tendence, z nichž rezultuje rozšiřování sféry volného času, sjednocování lidstva na základě podobných civilizačních podmínek, rostoucí mobilita obyvatelstva a difúzní šíření technických a jiných vynálezů po celém povrchu zeměkoule, prodlužování lidského života a znásobování životních příležitostí a možností se ovšem realizují nikoli jako přímocharý a jednoznačný vzestup, ale jako složité drama, v němž jednotlivé kroky kupředu jsou dobývány za cenu určitých obětí a ztrát. Vědeckotechnická revoluce má jako svůj rub za následek vytváření komplexu negativních vlivů na současného člověka, který je možno označit jako tzv. civilizační syndrom. Jeho jádro je dáno tím, že soudobý člověk v pokročilých civilizacích již dávno opustil přirozené prostředí s jeho více méně biolo-

gicky determinovanými rytmy, ale zároveň v novém civilizačním prostředí se ještě nemohl adaptovat, a to buď proto, že povaha této civilizace tomu brání, protože člověka deformuje a ničí, anebo proto, že pro nedostatek rozvoje svých složitých adaptačních a regulačních mechanismů nebyl schopen v sobě vytvořit nové schopnosti a potřeby, které by mu umožnily rozvinutý život v novém umělém prostředí. Tento problém je typicky komplexní, protože vyžaduje integraci humanistických a přírodovědeckých aspektů. Určitou částí této problematiky je nucena se zabývat medicína. Lékařské vědy však tyto problémy nevyřeší bez rozvoje základního výzkumu v oblasti humánní biologie, genetiky, psychologie a antropologie. Jde v podstatě o daleko serióznější a hlubší průzkum toho, co je v člověku dědičně zakotveno a co může být „rozvikláno“ jen za velmi zvláštních podmínek v rozmezích mnoha staletí a tisíciletí, a toho, co je získáno společensky a kulturně a dá se postupně měnit změnou sociální struktury, metod výchovy a způsobu života. Obojí oblast má pochopitelně svou zákonitost. Je však nepřipustné se snažit o řešení biologických problémů společenskými prostředky, nebo naopak sociálně kulturní problematiku prostředky biologie a lékařství.

Vytváření nového lidského typu nelze chápat normativisticky jako konstrukci jakéhosi univerzálního ideálu zdokonaleného moderního člověka, který pak by byl jaksi ze shora zaváděn do života a oktrojován jednotlivým lidem. Ačkoli každé projektování má normativní složku, hlavní v něm není strnulé normování, ale postižení těch reálných tendencí, které již existují, výběr tendencí pozitivních a oslabování nebo eliminace tendencí negativních. Velmi podstatné je, že vědeckotechnická revoluce neurčuje ani tak vnitřní náplň budoucího lidského života, jak spíš uvolňuje prostor pro jeho vědomé a svobodné vytvoření. Tuto tvořivou lidskou činnost není možno pochopitelně naplánovat, naopak, je možno předpokládat, že mnohé formy tzv. plánování a reglementace, které jsou nutné ještě v současné společnosti, v budoucnosti odpadnou. Již v současné době je svrchovaně nutné kriticky prověřit různá omezení a reglementace, které se zdánlivě společenskými cíly ve skuteč-

nosti svazují tvořivost a progresivní rozvoj lidí. V jedné oblasti bude ovšem třeba, aby se pod kontrolu vědy a společnosti dostaly ony části života, které zatím takovému vlivu převážně unikají: máme na mysli problémy tzv. stylu života, umění žít, zacházet s vlastním organismem, utvářet vztahy k druhým lidem, využívat volného času, atd. Paradoxem současné doby je, že např. k řízení motorového vozidla je potřeba složit dosti náročné zkoušky, zatím co oblast výchovy dětí, volby manželského partnera nebo způsobu života zůstává v podstatě ponechána libovůli a nevědomosti miliónů lidí, kteří často marně hledají radu a pomoc v různých pochybných praktikách. Vyrovnat tento kontrast bude jedním z úkolů postupného rozšiřování vlivu vědy i na ty oblasti života, které se zpravidla považují za výhradní doménu umění nebo za tzv. ryze romantické složky lidské existence.

Vědeckotechnická revoluce naráží ve svém procesu na celou řadu překážek a brzd, které mají přímý vztah k dosavadnímu způsobu lidského života. Tak především v každém lidském organismu působí nejenom potřeba změny, tzv. podnětový hlad, tendence ke střídání životních situací a přetváření životních podmínek, ale také mocné síly konzervativní, které nutí masy lidí, aby neustále reprodukovaly navykklé životní postoje, pohybovaly se v co možná stabilním prostředí a vyhýbaly se všemu, co jednou vydobytou rovnováhu může narušit. Je sice pravda, že z vědeckotechnické revoluce vyplývá nutnost po celý život se učit, avšak motivace tohoto učení nemá vždy převahu nad motivací právě opačnou. Vycházíme ze zcela realistického pohledu na podmínky a možnosti hlubších změn v lidském životě, který vede k závěru, že k podstatnějším změnám ve struktuře a dynamice života dochází tehdy, a jenom tehdy, jestliže tato změna je zcela nutná a jestliže ostatní možnosti byly vyčerpány nebo zmařeny. Tuto nutnost nechápeme ovšem jako mechanickou nutnost pouhého zevního tlaku, ale jako souhrn stimulů a brzd, které utvářejí proces rozhodování a volby každého subjektu v určité životní situaci, která je dynamizována a dramaticky vyhrocena tak, že k revolučnímu vyústění a tvůrčímu činu nevyhnutelně směřuje.

Jeden z kardinálních problémů ekonomicko-spoločenské situace socialistických zemí spočívá v tom, že dosavadní ekonomicko-spoločenské systémy i vzhledem k poměrně nízkému stavu produktivity práce v porovnání se špičkovými kapitalistickými zeměmi a relativně nižší civilizační úrovni, zatím nevytvořily, nezkonstruovaly optimální model silového pole, jež stává dělníky a techniky a všechny členy společnosti do takové situace, v níž stimuly a brzdy jsou tak zkonstruovány a sladěny, že promyšleně a účinně využívají různých motivačních vrstev, na jejichž úrovni probíhá rozhodování a jednání lidí v této společnosti.

Motivační struktura, na níž ekonomicko-spoločenská a vůbec životní situace působí, obsahuje některé velmi jednoduché úrovně, ale zároveň se rozvíjí do velmi složitých motivačních komplexů, které někdy v úvahách o tzv. materiální a tzv. morální zainteresovanosti nebereme dostatečně v úvahu. Je nepochybné, že masa lidí v řadě rozhodování všedního života reaguje prostě podle zásady volit příjemné a vyhybat se nepříjemnému. Složitější strukturu mají motivace kalkulačního typu, které počítají s velikostí zisku v porovnání s obětmi. Sem náleží i systém odměn a trestů, který se v soudobé ekonomické situaci u nás dosud nedostatečně uplatňuje, takže mnohé společensky užitečné a kvalifikované činnosti zůstávají nezhodnoceny (nebo se dokonce „trestají“) a jiné společensky neužitečné, nekalitní a přímo škodlivé činnosti zůstávají bez odpovědi a bez trestu, a dokonce se někdy podporují). Prostý mechanismus odměn a trestů bez ohledu na to, zda jde o tzv. materiální nebo morální nebo jiné prostředky, je jedním ze způsobů, jak ovlivňovat jednání a rozhodování lidí, modelovat i strukturu jejich osobností a způsob jejich života.

Tyto úrovně v podstatě vyčerpávají ony typy motivace, na nichž se v převážné míře pohybuje a pohybovalo rozhodování masy lidí. Jakkoliv v dosavadních dějinách lze nalézt příklady, které přesahují tyto horizonty, přece jejich zobecnění zůstává za dané úrovně civilizace a techniky společensko-politických vztahů a ideologií pro většinu lidstva čirou utopií. Této úrovni odpovídá i komplex základních potřeb, o nichž předpokládáme, že jsou

zdrojem jak tzv. materiálního, tak tzv. morálního stimulování. Není to jen hlad a obživa, potřeba styku s lidmi, sexualita a tzv. rodinné instinkty, ale také potřeba sebeuplatnění a některé další.

Prolomit tento rámec potřeb a motivačních struktur může být jen dilem světové historického obratu v existenčních podmínkách miliónů lidí, v jaký by mohla vyústit rozvinutá vědeckotechnická revoluce. V dynamice potřeb by to znamenalo stimulování a postupné rozvinutí takových potřeb, které z hlediska dosavadních dějin i dosavadního stavu lidstva se jeví jako nadbytečné, abstraktní nebo životu vzdálené. Nesmíme si ovšem zjednodušovat lidský život ani pokud jde o minulost a přítomnost. Tzv. morální faktory hrají i v životě soudobých lidí obrovskou roli, tak silnou, že nezřídka zatlačuje do pozadí — zejména v určitých situacích — motivy hladu, sebezáchovy, a jiné motivace, předznamenané biologicky. Bylo by např. zajímavé sledovat, jakou nesmírnou silou je v životě lidí jejich sebecit, i ve smyslu pocitu vlastní důstojnosti nebo potřeby sebeuplatnění. Tyto potřeby a motivy nejsou jen morální ve smyslu, který se tomu běžně přikládá, jsou to zároveň mocné životní stimuly a potřeby, které se sytí i ze zdrojů biologických.

Zásadní rozdíl mezi minulostí a budoucností lidstva v tomto ohledu vidíme především v tom, že jako rozhodující motivy a hybné síly při utváření lidského života se v budoucnosti rozvinou potřeby, zaměřené nikoli na dílčí předměty, nebo vztahy, nýbrž na celek života, celek osobnosti, na bytostné síly člověka, nikoli na jejich povrchové deriváty. Bude třeba probíjet zásadu, že komplex proměn lidského života, jež vyplývají z vědeckotechnické revoluce, je při své komplexní povaze ve svém jádře *procesem společensko-historickým*, jehož základy, nehledě na přírodovědecké a ryze technické předpoklady, musí řešit komplex společenských věd. Zdá se, že teprve postupná realizace vědeckotechnické revoluce bude aktivizovat společenské vědy k takovému stupni rozvoje, který teprve umožní reálnou a všestrannou, a nikoli deklarativní integraci s rozvojem věd přírodních a technických. Vědeckotechnická revoluce ve vyhraněné podobě klade zvýšené požadavky zejména na takové vědy, jako je sociologie a psy-

chologie, sociální psychologie a antropologie, ekonomie a další široký komplex věd o člověku, ať jsou převážně přírodovědecké nebo společenskovědní povahy. Budou se pravděpodobně utvářet speciální problémové okruhy, ať už kolem problematiky lidských vztahů nebo kolem problematiky optimálního rozvoje lidských sil a tzv. duševní hygieny, problematiky forem a metod umění a výchovy, problematiky volného času a tvořivých činností člověka, apod. Zejména komplex pedagogických věd to postaví před zcela nové úkoly, na které klasická pedagogika již zdaleka nestačí. Jde zejména o otázku vzdělávání a výchovy dospělých a vytvoření komplexu takových metod výchovy a vzdělání, které jsou maximálně efektivní z hlediska růstu a vývoje lidských sil, časově nenáročné, pružné a naprosto realistické, nevycházející z abstraktních ideálů člověka jaký by měl být, ale z reality současných lidí a jejich možností.

V oblasti společenských a lidských vztahů vyvstává zvláště ostře problém resyntézy progresivních prvků, jež se v těchto oblastech vytvořily jak ve vztazích interpersonálních a drobných skupin, tak ve vztazích větších kolektivů a v oblasti tzv. veřejného života. Půjde v podstatě o to, analýzou mikroklimatu drobných skupin, jako je rodina, a současnou analýzou makrostruktury v dimenzích sociální struktury určitého řádu nalézt takové formy řešení součinnosti i rozporu mezi lidmi, které se ukazují jako optimální. V některých ohledech osobní vztahy a sféra tzv. soukromého života je morálně na vyšším stupni než je tomu ve vztazích v makrostruktuře, např. ve vztazích mezi třídami a národy. Již v minulém století razil Marx zásadu, že by bylo třeba, aby prosté a jasné zásady, jež každý uznává ve styku mezi jednotlivci, se konečně rozšířily i do sféry mezinárodní. Na druhé straně oblast veřejného života má svou specifikou a vytváří zvláštní oblast mezilidských vztahů, na kterou nelze mechanicky přenášet poměry, jež platí v mezilidských mikrostrukturách. Vzhledem k postupující socializaci a masovosti moderního života bude nutné i do této oblasti vnést více vědeckého poznání a postavit problém plánovité regulace takových vztahů, které vyplývají z masovosti moderních civilizací. Pro budoucnost je hlavní nikoli zdůrazňování toho,

co socialismus má odstranit, tj. především třídní rozpory, ale především pozitivní formulace, konkrétní náplně těchto vztahů na různých úrovních. Pouhá negativní určení problém neřeší.

Samo používání termínu „stimul“ je třeba prohloubit o průzkum oněch hlubších motivačních struktur, na které každá stimulace navazuje. Povaha stimulu sama o sobě to ještě neříká. Nevíme často dobře, jaké různé potřeby v tzv. průmyslové společnosti uspokojuje např. automobilismus nebo rostoucí potřeba cestování. Zdá se, že za některými tzv. módními jevy se skrývá živelné a tápavé směřování k onomu budoucímu stylu života, který se rozporuplně a pozvolna začíná utvářet pod vlivem technických, ekonomických a sociálních přeměn naší epochy.

Rostoucí složitost moderního života vyvolává potřebu po stále dokonalejší syntéze a integraci. Jestliže subjekt v moderní společnosti je stimulován a brán různými a protichůdnými směry, jestliže moderní velkovýroba a s ní spojený obchod a konzum vytvářejí v masovém spotřebiteli různé nové potřeby i pseudopotřeby, pak za tímto zdánlivě jen povrchním hladem po nových zážitcích, neklidem a moderním „nomádismem“, se pravděpodobně skrývají hlubší potřeby jiného typu života, než znala dřívější staletí, tápavé sebehledání nedostatečně integrovaných subjektů, tendence zacházet se svým životem jako s celkem.

Tento motivační přesun se někdy označuje jako pochod od uspokojování dílčích potřeb k hledání tzv. smyslu života, úsilí o seberealizaci. Tzv. seberealizace není ovšem možná bez průzkumu a pochopení toho, co současný člověk ve svém jádře je, co jím hýbe a co jej utváří. Nejde o realizaci předem daného ideálu, nýbrž jádro problému je v tom, že současné lidstvo spolurozhoduje o svém vlastním osudu, a že si svůj obraz vlastní budoucnosti spoluvytváří, jakkoli jeho hrubé kontury jsou předznamenány zákonitostmi rozvoje vědy a techniky, stavem výrobních sil i zákonitostmi pohybu sociálně ekonomické struktury.

V tomto ohledu bude třeba znovu prozkoumat charakter vztahů mezi lidmi za socialismu z hlediska jejich konkrétnějšího určení a bližší náplně. Nemůžeme vystačit se schématem, že vztahy mezi lidmi

za socialismu jsou vztahy družné spolupráce a vzájemné pomoci. Nemůžeme vystačit s pojetím, které se omezuje při charakteristice sociální struktury na schéma dělnická třída, rolnictvo, inteligence. Je třeba vidět, že reálná sociální struktura, jak existuje a působí v současné době u nás, je nekonečně složitější a rozmanitější ve svých dimenzích, než to připouští její dosavadní představy. Vztahy mezi lidmi navzájem obsahují daleko více dimenzí, uspokojují daleko více potřeb, než se původně v teorii socialistické společnosti předpokládalo. Patří sem zejména složitá vazba mezi ekonomickými, morálními a politickými úrovněmi, problém rovnosti a nerovnosti v širokém slova smyslu, nadřazenosti a podřízenosti, autority, kolektivismu, individuálnosti, problémy rivality, soupeření a soutěžení, hodnocení sebe i druhých, a celého souboru morálních, morálně politických i ekonomických hodnotících soudů. Jestliže v ekonomické teorii se dnes ukazuje neudržitelnost dosavadní soustavy cen a kritérií, podle nichž se ceny vytvářejí, pak tím naléhavějším se stává problém hodnocení lidí, jejich vlastností a vztahů. V této oblasti, která je ještě podstatnější než ohodnocování různých druhů zboží, naprosto převládá živelnost, empirismus, subjektivismus a nejrůznější falešné dohady. Bude třeba vypracovat kritéria, která by vycházela z předpokládaného zasměrnění společenského vývoje v následujících desetiletích se zřetelem k tomu, jakým směrem se dosavadní lidské vlastnosti, vztahy a motivy pravděpodobně budou rozvíjet a jakým směrem je tento vývoj nejvíce žádoucí. Stanovení takového cíle a obrazu člověka, který by bral v úvahu budoucí tvar hmotné civilizace, ekonomické nutnosti i peripetie politického vývoje, by mělo být východiskem pro přehodnocení toho, co v oblasti lidských vztahů a hodnot považujeme za žádoucí a nežádoucí, cenné a méně cenné, progresivní a regresivní.

Nutnost denivelizace v oblasti mezd a platů by měla tvořit vhodné východisko a předpoklad tohoto přehodnocení. Jde v podstatě o to, aby nejenom systém odměňování, ale i ostatní přístupy k člověku v současné naší společnosti byly uvedeny v soulad s cíli, které sledujeme a které vyplývají v nejhlubší podstatě právě z vědeckotechnického rozvoje.

Odstranění deformací v sociální struktuře, které se nahromadily v důsledku nedostatků staré ekonomické soustavy, je záležitostí prvořadého významu, protože vztahy mezi lidmi jsou právě tak prvořadou produktivní a technickou silou, jako zase naopak věda a technika modelují a předznamenávají utváření sociálně ekonomických, společenských a individuálních vztahů mezi lidmi. Je třeba ostře položit otázku, do jaké míry daná sociální struktura je v souladu s perspektivami, které rozvoji člověka rýsuje VTR.¹ Průzkum z tohoto hlediska by ukázal řadu vážných vad ve stylu života, do něhož současný stav často vhání celé početné skupiny lidí v naší společnosti. Stačí jen upozornit na takové faktory, jako je nedostatek volného času, přeorganizovanost, nepatrná možnost koncentrovaného studia, zanedbávání tvořivých, produktivních, emocionálních a fantazijních faktorů lidské osobnosti, neznalost řady fyziologických a psychologických zákonitostí včetně zákonitostí sociálně psychologických, nebo nemožnost jich využívat, povrchnost, chvat, bezperspektivní řešení mnoha úkolů a nejistota v koncepčních otázkách. Tato situace brzdí a někdy paralyzuje racionální a humánní využívání těch sil, možností a schopností, které jsou již dány, avšak s nimiž se hospodář někdy ještě daleko hůře než s materiálem a hmotnými výrobky za trvání starého ekonomického systému.

Tak např. technická tvořivost je jedním ze základních problémů, který ovlivňuje stav i průběh technické revoluce u nás. Je však vážným problémem, kolik potenciálních nebo již aktualizovaných technických talentů může tyto své schopnosti realizovat za podmínek, které existují v převážné většině závodů i v řadě vědeckovýzkumných ústavů. Často se hledají spíše nové způsoby organizování a kontroly, staví se různé překážky a brzdí právního, administrativního a jiného charakteru a technikové jsou zavalováni jinými povinnostmi, než aby vůbec v širším měřítku měli možnost technické tvorby, experimentování a vynalézání opravdu rozvíjet. Existující stav je stále charakterizován spíše podřízeností tvůrčích lidí daným poměrům než utvářením poměrů tak, aby různé zdroje technické a jiné produktivity byly odkrývány a uvol-

ňovány. Vůbec je třeba říci, že kultivace racionálních i emocionálních produktivních sil člověka předpokládá, že v životním stylu alespoň progresivní části společnosti se realizují takové podmínky, které mohou v porovnání s minulostí pracujících mas vypadat jako zbytečný luxus. Z širšího hlediska vědeckotechnická revoluce bude podle našeho názoru umožňovat novou syntézu mezi tzv. západním racionálně technickým a ekonomickým způsobem myšlení na straně jedné, a tzv. východním, kontemplativním a introvertovaným způsobem myšlení a prožívání na straně druhé. Postupné vyvazování dělníka a technika z bezprostředního výrobního provozu a podřizování výroby vědě a technickému tvoření by umožnilo, aby technický rozvoj a rozkvět hmotné civilizace a kultury rezultovaly ze sledování cílů, které zdánlivě s ekonomikou a technikou nemají nic společného. Jde v podstatě o realizaci známého hesla o harmonickém a proporcionálním rozvoji člověka. Toto heslo se chápe zjednodušeně tak, že se má v životě člověka střídát tělesná práce a duševní, že se mají spojovat etické a estetické principy, atp. Je třeba říci, že s těmito schémata pro budoucnost nebude možno vystačit. Je např. problémem, jaká míra fyzického pohybu je pro člověka nezbytně nutná, jaká přispívá k udržení nebo rozvoji jeho fyzických sil, a co naopak je buď zbytečné, nebo co je formou, v níž si lidé žijící v obtížných konfliktech odehrávají do tělesné sféry různá napětí.

Totéž se týká i hesla učít se po celý život. Z hlediska perspektiv, které sledujeme, nejde jen o proces učení ve smyslu získávání informací nebo nabývání nových dovedností. I to je pochopitelně velmi důležité, zejména proto, že tzv. teorie schopností a talentů zatím jen nedostatečně řeší problematiku, která nás v tomto ohledu zajímá. Někdy pouhé mluvení o talentech nám zakrývá skutečné cesty a procesy, jimiž se v subjektu aktualizují různé dispozice nebo uvolní potenciační možnosti vývoje. Nejde však jen o procesy učení, nýbrž daleko více o procesy permanentní výchovy v širokém slova smyslu. Perspektivy VTR aktualizují otázku po zdynamizování tzv. lidské přirozenosti, to znamená po metodách a způsobech, které umožňují hlouběji poznávat potřeby, postoje a motivy lidí, novým způsobem je

konstruovat a modelovat a představovat je nikoli v závislosti na náhodě nebo tlaku vnější situace, ale plánovitě na základě vědeckého poznání. Tato sféra je zatím jen v malé míře pod kontrolou pedagogů, popř. rodičů, u dospívající generace. Dospělí, tzn. podstatná část populace po 18. roce, je v podstatě ponechána nahodilému vývoji, resp. její výchova je omezována vnějším rámcem životního prostředí, které se mění poměrně pomalu a které umožňuje postupnou přeměnu lidí ve středním věku v rutinéry, subjekty omezované vyježděnými stereotypy, které již nejsou schopni měnit. Perspektivy VTR budou vyžadovat, aby subjekt se přeměnil ze soustavy zvyků a stereotypů nebo ze systému stabilizovaných potřeb, které jsou více méně zvykově uspokojovány, v subjekt těchto potřeb, tzv. v aktivitu, která je schopna nejen potřeby a zvyky poznávat, ale také je sama ovládá, dynamizuje a přestavuje na základě předchozího poznání.

Civilizační možnosti, vyplývající z vývoje moderní vědy a techniky, jdou tímto směrem a prodlužováním lidského života, potlačováním nemoci a rozšiřováním vnějších životních možností skýtají vhodný rámec pro realizaci tohoto vlastního vnitřního růstu lidí jako subjektů.

Z překážek, které se tomuto vývoji stavi do cesty, je třeba v našich poměrech jmenovat především: nivelizaci a zmaloměšťáctění ve způsobu života, krátkozrakou politiku řešení tzv. aktuálních problémů na účet základních a perspektivních, nedostatečná poučenost a odbornost v problematice, která se řeší, slabé využívání hierarchie hodnot a sociálních funkcí, kult prostřednosti, bezvýraznosti a pasivního přizpůsobování se daným poměrům, popř. perspektiva přeměny národa v masu důchodců, kteří čekají, co od společnosti do-

stanou, zdůrazňující přitom své minulé zásluhy.

Jiné nebezpečí vyplývá z rozryvu mezi technicko-ekonomickými řešeními na straně jedné a požadavky estetiky, psychologie a pedagogiky na straně druhé. Protože výrobní proces přes plánovitý charakter socialistické výroby má dosud jednostranný charakter, nevstřebává do sebe ty postuláty, které vyplývají z jiných hodnot než těch, které stavi technika a ekonomika ve svém úzkém pojetí. To vede ke stavu, kdy utváření životních prostředí touto technikou a výrobou se dostává do rostoucího rozporu s těmi postuláty, které formuluje fyziologie, medicína, estetika a pedagogika se zřetelem k rozvoji tzv. lidského činitele. Tento rozpor je neřešitelný potud, pokud v konfliktu těchto dvojích zřetelů budou nakonec perspektivní hlediska požadavků růstu lidí prohrávat ve střetu s naléhavými a bezprostředními výrobními a ekonomickými nutnostmi. Poměr je třeba obrátit a ukázat, že ani technické, ani ekonomické problémy nebude možno perspektivně řešit, nebudou-li vzaty za základ požadavky a nutnosti z oblasti rozvoje tzv. lidského činitele. Jde o podobný problém, který se ostře projevuje i v oblasti samé ekonomiky, tzv. krátkozraké šetření, to je snaha uspořít v zájmu plnění určitých ukazatelů vede ve svých důsledcích k obrovskému plýtvání materiálem i silami a obrací se proti sebelépe míněné snaze o úspory a efektivnost. Naopak, zdánlivé plýtvání se často ukazuje jako nejekonomičtější politika. Čím více se vyspělé průmyslové společnosti budou blížit realizaci perspektiv, jež vyplývají z vědeckotechnické revoluce, tím více bude narůstat nutnost zásadního přehodnocení v poměru k lidskému faktoru. Řešení tohoto problému rozhodne podle našeho názoru v poslední instanci i o výsledku soutěžení mezi kapitalismem a komunismem.